

Foundations and Consequences of Central and South Asia Geo-Economic Connection: Iran's Position and Interests

Omid Rahimi¹, Mehdi Hedayati Shahidani^{2✉}, Sajad Bahrami Moghadam³

1. PhD Candidate of International Relations, University of Guilan, Rasht, Iran. E-mail: Omid.rahimi69@gmail.com
2. Corresponding Author, Associate Professor of International Relations, Faculty of Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran. E-mail: Hedayati@guilan.ac.ir
3. Assistant Professor of International Relations, Faculty of Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran. E-mail: Sbahrami@guilan.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 07 Sep 2024

Received in revised form: 21 Jan 2026

Accepted: 14 Feb 2026

Published online: 22 Aug 2026

Keywords:

Central Asia,
South Asia,
Geo-economy,
Energy,
Transit.

ABSTRACT

The geo-economic connectivity of Central and South Asia was resumed as an American idea from 2011 and developed within the framework of the pragmatism of the countries of the two regions. This plan connects the two regions of Central and South Asia geo-economically through the triple channels of trade, transit, and energy. Such a connection with changing the flow of the economy in the heart of Asia affected the interests of many actors not only at the economic and geo-economic level, but also at the geo-political level. The way of this influence is also dependent on the realization process, and the level of realization of this connection in the aforementioned three axes, and the evaluation of Iran's position and interests is the aim of this article. From this point of view, this article seeks to answer the question, what will be the results of the geo-economic connection of Central Asia on the position and interests of the Islamic Republic of Iran? To answer this question, in this article, an attempt is made to first examine the historical process and the process of restoring the geo-economic connection of Central and South Asia, and then, relying on the model of geo-economic inter-regionalism, its level and prospects are evaluated. The findings of the research show that the development of this project has improved Iran's security in a positive way, and from a pragmatic point of view, there are some strategic benefits in Iran's geo-economic position. In this process, with a consolidated approach and relying on comparative strategy, an effort is made to evaluate the causal relationship between this process and the interests and position of Iran, and provide an answer to the main question.

Cite this article: Rahimi, O., Hedayati Shahidani, M., & Bahrami Moghadam, S. (2026). Foundations and Consequences of Central and South Asia Geo-Economic Connection: Iran's Position and Interests. *International Political Economy Studies*, 9(2), 89-108. <http://doi.org/10.22126/ipes.2026.11063.1691> (in Persian).

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/10.22126/ipes.2026.11063.1691>

Publisher: Razi University

1. Introduction

The developments following 2001, with the invasion of the US-led international coalition in Afghanistan, brought about profound transformations in Central and South Asia, one of which was the evolution of an interregional geo-economic connectivity. However, this process did not evolve with the United States at its core, and after the withdrawal of the coalition from Afghanistan and the Taliban's second takeover, it faced profound challenges. It appears that the geo-economic limitations of landlocked Central Asia have made this connectivity an inevitable process. If realized at any level, this connection could yield strategic outcomes for the region, particularly for the geo-economic position of the Islamic Republic of Iran, the evaluation of which entails considerable complexities and ambiguities.

2. Theoretical Framework

The conceptual framework employed in this research is "Geo-economic Inter-regionalism." This theoretical approach is based on the combination of inter-regionalism theory and the concept of geo-economics. Within this approach, a theoretical model based on the Cantori and Spiegel regional order model has been designed, consisting of four pattern variables. In this framework, inter-regionalism within a geo-economic context is formed based on four variables, including the nature and level of internal coherence of regions in geo-economic terms, the level of interregional geo-economic linkages, the geo-economic relative advantages of regions, and the structure of geo-economic relations.

3. Method

This paper is based on the methodological model proposed by Saunders et al., which operates on the principles of objectivism, employing a deductive approach and a rationalist idea, and follows a hypothetical-deductive strategy. This study is also considered integrated research, which has collected data over ten years from 2014 to 2024 using library research and analytical trend documentation methods. It seeks to provide a causal analysis based on the influence of variables. In terms of analytical method, this paper employs the qualitative Interpretive Structural Modeling (ISM) method, and theoretical modeling has been conducted based on this approach.

4. Results and discussion

Central and South Asia have historically maintained geo-economic and geopolitical connectivity. From the 16th century onward, a period of disconnection began, which deepened during the Soviet era, marking a deepened rupture between the two regions. However, following independence, a period of connectivity restoration emerged. Within this framework, the complementarity of the two regions in the areas of transit, energy, and trade has been a crucial catalyst for restoring this connectivity. During the period of U.S. presence in Afghanistan, progress in this connectivity was driven by economic liberalization and the membership of countries from both regions in the World Trade Organization in the commercial sphere; in transit mechanisms, through the development of Afghanistan's railway network and the definition of corridors such as Trans-Afghan; and in energy mechanisms, through the formulation of projects like TAPI and CASA-1000. However, by the U.S. withdrawal from Afghanistan, the Taliban's takeover, and the outbreak of the war in Ukraine, this situation underwent profound transformations. In fact, during this period, the U.S. reduced its political and economic role in this connectivity, while geopolitical mechanisms centered on Ukraine gained higher priority. This change led to a political shift in the geo-economic connection between Central and South Asia, prompting interest from China and Russia and strengthening regional dynamics within it, framed by convergent and divergent trends among regional powers. An assessment of this

connection under the new conditions indicates that the geo-economic inter-regional connection between Central and South Asia is still in its early formative stages. However, pragmatic political perspectives have led to the emergence of a relative consensus regarding this connection. Based on the geo-economic inter-regionalism approach, the geo-economic cohesion can be assessed as follows: Central Asia is in a relatively strong position, while South Asia is in a weak position. At the level of interregional geo-economic linkages, customs agreements are relatively favorable, energy transmission connections are weak, railway and road connectivity is at a low level, and transit agreements are in a favorable state. In terms of mutual geo-economic advantages: in trade, the potential is suitable, but the actual performance is weak; in transit, both regions have the potential to act as a bridge to the other; and in energy, there is a high degree of complementarity. Finally, regarding the structure of relations between the two regions, the Taliban's takeover has strengthened relations in terms of enhancing security, but weakened them due to a lack of recognition. As for major powers, the overall stance of Russia and the U.S. is positive, while China's stance is rather competitive. At the regional competition level, a cooperative outlook exists in Central Asia, whereas in South Asia, competition persists between India and Pakistan.

5. Conclusion

This process will impact the interests and position of Iran. Overall, the trend of this inter-regional connection is effectively aligned with Iran's interests, as Iran's geo-economics will serve to moderate and balance any initiative along these routes. In the field of trade, significant competition in the markets of South Asia is practically absent, and Iran does not view South Asia as a serious competitor in Central Asia compared to key players like Turkey and the UAE. Thus, the impact on Iran in this regard will be limited. In the transit domain, the two concepts of the Trans-Afghan Corridor and the International North-South Corridor have developed a balanced nature that can simultaneously involve both competition and cooperation for Iran. Iran sees a direct role for itself in the INSTC, while in the TAC, through the connection of Mazar-i-Sharif to Herat, it envisions a secondary role. In the energy sector, electricity transmission projects, by fostering stability in Afghanistan, represent a geopolitical advantage for Iran. However, the situation regarding natural gas transmission projects is complex and could either weaken or strengthen Iran's position. Nevertheless, Iran will retain the capacity to engage in competitive domains, and from this perspective, the overall outlook can be considered positive.

Ethical Considerations

Not applicable

Funding

Not applicable

Conflict of interest

The authors declare no conflict of interest

بنیان‌ها و برون‌دادهای اتصال ژئواکونومیک آسیای مرکزی و جنوبی: موقعیت و منافع ایران

امید رحیمی^۱ | مهدی هدایتی شهیدانی^۲ | سجاد بهرامی مقدم^۳

۱. دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران. رایانامه: Omid.rahimi69@gmail.com

۲. نویسنده مسئول، دانشیار روابط بین‌الملل، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران. رایانامه: Hedayati@guilan.ac.ir

۳. استادیار روابط بین‌الملل، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران. رایانامه: Sbahrami@guilan.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۶/۱۷ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۱/۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۲۵ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۵/۳۱ کلیدواژه‌ها: آسیای مرکزی، آسیای جنوبی، ژئواکونومی، انرژی، ترانزیت.	اتصال ژئواکونومیک آسیای مرکزی و جنوبی به‌عنوان یک ایده آمریکایی از سال ۲۰۱۱ از سر گرفته شد و در چارچوب عمل‌گرایی کشورهای دو منطقه توسعه یافت. این طرح دو منطقه آسیای مرکزی و جنوبی را از طریق کانال‌های سه‌گانه تجارت، ترانزیت و انرژی به لحاظ ژئواکونومیک به یکدیگر متصل می‌سازد. چنین اتصالی با تغییر جریان اقتصاد در قلب آسیا منافع بسیاری از بازیگران را نه تنها در سطح اقتصادی و ژئواکونومیک، بلکه در سطح ژئوپلیتیکی نیز تحت تأثیر قرار داد. چگونگی این تأثیرگذاری نیز به فرایند تحقق و سطح تحقق این اتصال در سه محور فوق‌الذکر وابسته است و ارزیابی موقعیت و منافع ایران هدف مقاله حاضر است. از این منظر این مقاله در پی پاسخ به این سؤال است که اتصال ژئواکونومیک آسیای مرکزی چه برون‌دادهایی بر موقعیت و منافع جمهوری اسلامی ایران خواهد داشت؟ برای پاسخ به این سؤال در این مقاله تلاش می‌شود تا نخست روند تاریخی و فرایند بازایی اتصال ژئواکونومیک آسیای مرکزی و جنوبی مورد بررسی قرار گرفته و سپس با اتکا به مدل میان‌منطقه‌گرایی ژئواکونومیک، سطح و چشم‌انداز آن ارزیابی شود. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد توسعه این پروژه به‌صورت ایجابی امنیت ایران را ارتقاء داده و در صورت نگاه عمل‌گرایانه، برخی منافع استراتژیک در موقعیت ژئواکونومیک ایران در آن وجود دارد. در فراخور این فرایند نیز با رویکرد تلفیقی و اتکا به استراتژی قیاسی، تلاش می‌شود تا رابطه علی بین این فرایند و منافع و موقعیت ایران ارزیابی شده و پاسخ به پرسش اصلی ارائه گردد.
استناد: رحیمی، امید؛ هدایتی شهیدانی، مهدی؛ بهرامی مقدم، سجاد (۱۴۰۵). بنیان‌ها و برون‌دادهای اتصال ژئواکونومیک آسیای مرکزی و جنوبی: موقعیت و منافع ایران. <i>مطالعات اقتصاد سیاسی بین‌الملل</i>، ۹(۳)، ۸۹-۱۰۸. http://doi.org/10.22126/ipes.2026.11063.1691	
© نویسندگان DOI: http://doi.org/10.22126/ipes.2026.11063.1691	

مقدمه

جهان مدرن تحت تأثیر جهانی شدن و یا آنچه بعضاً جهانی سازی برداشت می شود به سمت منطقه ای شدن^۱ پیش می رود. در این برداشت جهان به مجمع الجزایری از مناطق مختلف و به هم پیوسته تشکیل شده که در آن شبکه های ارتباطی چندلایه و چندوجهی ارتباط میان این مناطق را برقرار می سازد. فاز اول از این تحول بنیادین با نگاه های منطقه گرایی که از دهه ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ شکل گرفت، توسعه یافت و به مرور مناطق و حتی ابرمناطق در جهان پدیدار شد. به موازات تشکیل مناطق، ترتیبات مختلف منطقه ای اعم از سازمان ها و رژیم های منطقه ای و نظم های رفتاری در سیاست خارجی نیز تکامل یافتند تا سطوح عالی از منطقه گرایی را در جهان شاهد باشیم. این وضعیت سبب شده تا دومین فاز از جهان منطقه ای که اندیشمندانی همچون کاتزنشتاین آن را «جهان مناطق»^۲ می خواند شکل بگیرد. فاز دوم شکل گیری ارتباطات میان منطقه ای به نحوی است که وابستگی های متقابل بین مناطق شکل گرفته و در یک نظم شبکه ای جهانی از مناطق تشکیل شود. یکی از نمونه های متأخر از این برداشت شامل آسیای مرکزی و آسیای جنوبی می شود. اگرچه آسیای جنوبی مدت ها است به عنوان یک منطقه شناخته می شود، آسیای مرکزی حتی پس از فروپاشی شوروی نیز نتوانست ویژگی های یک منطقه مستقل را به دست بیاورد. آسیای مرکزی تحت تأثیر نگاه های هژمونی طلبانه روسیه و ذیل میراث سنگین شوروی، عمدتاً به عنوان یک زیرسیستم اوراسیایی شناخته می شد که ساختارها و نهادهای مستقل منطقه ای در آن به طور مستقل شکل نمی گرفت. با وجود این با ظهور نخستین نشانه های منطقه گرایی مستقل در آسیای مرکزی، تکامل رویکردهای میان منطقه ای نیز در طول یک دهه اخیر شکل گرفته است. در پاسخ به نخستین مسئله مشترک منطقه ای، یعنی موقعیت ژئوپلیتیکی به عنوان یک منطقه محصور در خشکی، آسیای مرکزی اولین ارتباط میان منطقه ای مستقل خود را در حوزه ژئواکونومی با آسیای جنوبی برقرار کرده است.

در این فرایند می بایست به چند مسئله کلیدی توجه داشت. نخست، بنیان های این ارتباط که در سطوح مختلف بر محرکه های شکل گیری آن تأثیر گذاشته اند بسیار حائز اهمیت است. این بنیان ها که متأثر از نگاه های ژئوپلیتیکی بازیگران منطقه و در بستر تاریخ شکل گرفته اند، تأثیر عمیقی بر تحولات ژئواکونومیک خواهند گذاشت. همچنین منافع بازیگران مختلف در خلال این ارزیابی تاریخی و بنیادین به دست می آید؛ بنابراین پاسخ به این سؤال که چه بنیان هایی به اتصال ژئواکونومیک آسیای مرکزی و جنوبی منجر می شود بخشی از مسئله پژوهش حاضر به شمار می رود. دوم، چنین ارتباطی به لحاظ کیفی در هر سطحی شکل بگیرد، طبیعتاً تأثیرات مختلفی بر این مناطق، مناطق پیرامونی و حتی نظم بین المللی خواهد گذاشت؛ بنابراین ارزیابی دینامیسم تعادلی نظم منطقه محور جهانی و نیز نظم شبکه ای میان منطقه ای در نیمه غربی آسیا طبیعتاً می تواند متضمن واقعیت های جدیدی باشد که نه تنها بر فهم فضای کنونی تأثیرگذار خواهد بود، بلکه حتی نقش تعیین کننده ای در تحولات آتی خواهد داشت. از این منظر شناسایی برون دادهای این اتصال در صورت شکل گیری در سطوح مختلف بخش دیگر مسئله مقاله حاضر را تشکیل می دهد. سوم، جمهوری اسلامی ایران به عنوان بازیگری که در مجاورت هر دو منطقه بوده و حتی می تواند بخشی از پیوند میان منطقه ای آسیای مرکزی و جنوبی باشد، بیش از سایر کشورها از چنین ارتباطی تأثیر می پذیرد و از قابلیت نقش آفرینی برخوردار خواهد بود؛ بنابراین، فهم این که جمهوری اسلامی ایران در فراخور این اتصال چه موقعیت و منافعی خواهد داشت مسئله ای است که هم برای جامعه علمی ایران و هم بدنه های سیاست گذار حائز اهمیت خواهد بود.

پیشینه پژوهش

در منابع پارسی و به ویژه در دوره پس از به قدرت رسیدن طالبان در افغانستان پژوهش های متمرکز بر موضوع اتصال ژئواکونومیک آسیای مرکزی و جنوبی منتشر نشده است. دکتر ولی کوزه گر کالجی کتاب خود با عنوان «پیوستگی ژئواکونومی آسیای مرکزی و آسیای جنوبی: جایگاه ایران در طرح های انتقال گاز تاپی و انتقال برق کاسا-۱۰۰۰» نزدیک ترین پژوهش به موضوع حاضر را به نگارش درآورده است. در این پژوهش که سال ۱۳۹۹ منتشر شده دو پروژه مهم خط لوله انتقال گاز تاپی و

خط انتقال برق کاسا-۱۰۰۰ به لحاظ فنی و ژئواکونومیک مورد بررسی و مطالعه قرار گرفته و این دو پروژه انتقال انرژی را در چارچوب پیوستگی ژئواکونومیک آسیای مرکزی و جنوبی مطرح کرده است. هادی ویسی در مقاله خود تحت عنوان «بررسی رقابت‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیک چین و هند در اوراسیا: کریدورهای ارتباطی و ژئوپلیتیک بنادر چابهار و گوادر» که سال ۱۴۰۰ در فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی منتشر شده به‌طور غیرمستقیم به بخش‌هایی از موضوع پژوهش حاضر اشاره کرده است. این مقاله در حقیقت رقابت ژئواکونومیک هند و چین را در قالب دو اتصال متفاوت ژئواکونومیک بین آسیای مرکزی و جنوبی مورد بررسی قرار می‌دهد که یکی با محوریت پاکستان و دیگری با محوریت ایران است.

در منابع منتشرشده به زبان انگلیسی به برخی از ابعاد این اتصال ژئواکونومیک پرداخته شده است. ادیب فرهادی و آنتونی جی. مسیس در دوره اول کتاب خود با عنوان «رقابت قدرت‌های بزرگ: چشم‌اندازهای منطقه‌ای به صلح و امنیت» که در سال ۲۰۲۱ توسط انتشارات اسپرینگر منتشر شده است، به‌طور ویژه اتصال آسیای مرکزی و جنوبی در چارچوب استراتژی ژئواکونومیک آمریکا به‌عنوان بخشی از این رقابت مورد بررسی قرار گرفته است. تمرکز این مباحث به‌طور عمده بر خطوط لوله انتقال گاز و نیز ابتکارهای مبتنی بر مفهوم‌سازی جاده ابریشم جدید است.

ناهیده نسیم و اسما یونس در مقاله خود با عنوان «ارتباطات منطقه‌ای بین آسیای مرکزی و جنوبی (با اشاره ویژه به پاکستان)» که سال ۲۰۱۸ در ژورنال JPUHS منتشر شده است به موضوع پیوند میان منطقه‌ای آسیای مرکزی و جنوبی با محوریت و نقش پاکستان پرداخته‌اند. در این مقاله ضمن بررسی پیشینه تاریخی، ابعاد و پیامدهای پروژه‌های ذیل این روند ژئواکونومیک در قالب تاپی، تاپ و کاسا-۱۰۰۰ بررسی شده است. با این حال تمرکز بحث به‌طور عمده بر نقش و منافع پاکستان و هند است.

آدام ساود در مقاله خود با عنوان «احیاگرایی جاده‌های ابریشم: کریدور اقتصادی چین-پاکستان و اتصال آسیای مرکزی و جنوبی» که در سال ۲۰۱۸ در ژورنال مطالعات سیاسی منتشر شده، دو ایده چینی و آمریکایی در اتصال آسیای مرکزی و جنوبی را بررسی کرده است. این مقاله به‌طور ویژه بر کریدور اقتصادی چین-پاکستان متمرکز است و تلاش شده تا در آن ضمن بررسی نفوذ چین در آسیای مرکزی، تأثیرات این کریدور اقتصادی بر آسیای مرکزی نیز مورد ارزیابی قرار گیرد.

منابع روسی نیز به‌طور ویژه به این موضوع پرداخته‌اند. اس.آ. آفونسیف در مقاله خود با عنوان «ابتکار جدید برای توسعه همکاری بین کشورهای آسیای مرکزی و جنوبی: دیدگاهی از روسیه» که در سال ۲۰۲۱ در ژورنال اقتصاد آسیای مرکزی منتشر شد به رویکرد روسیه نسبت به این روند پرداخته است. در این مقاله نگارنده این اتصال را برون‌دادی اجتناب‌ناپذیر از موقعیت جغرافیایی و اقتصادی آسیای مرکزی در نظر گرفته و آن را کاتالیزوری برای شکل‌گیری اوراسیای بزرگ می‌داند.

امیدالله ابراهیم‌اف و دلداره ابراهیم‌موا در مقاله خود با عنوان «اتصال متقابل بین آسیای مرکزی و جنوبی: ترند جدید در توسعه اقتصادی اوراسیا» که در سال ۲۰۲۱ در مجله حمل‌ونقل جاده ابریشم منتشر شده، دیدگاه ازبکستان را نسبت به اتصال آسیای مرکزی و جنوبی ارائه می‌دهد. در این مقاله محصور بودن کشورهای آسیای مرکزی و عدم دسترسی آن‌ها به آب‌های آزاد به‌عنوان یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر مطرح شده و البته رویکرد جهانی برای تنوع‌بخشی مسیرهای ترانزیت بین‌قاره‌ای با توجه به وضعیت کانال سوئز و تنگه باب‌المندب نیز مورد بحث قرار می‌گیرد.

روش پژوهش

با در نظر گرفتن مدل متدلوژیک ارائه‌شده توسط ساندرز و همکاران در سطح نخست مقاله حاضر بر اساس رویکرد اثبات‌گرایی و مبتنی بر اصول عینی‌گرایی انجام می‌شود. در لایه دوم به‌عنوان رویکرد پژوهش، رویکرد قیاسی بر اساس فلسفه خردگرایی و با استفاده از مدل میان‌منطقه‌گرایی ژئواکونومیک مورد استفاده قرار گرفته است. در لایه سوم مقاله حاضر استراتژی فرضی-قیاسی را برگزیده است که در آن آزمون متعدد و مکرر فرضیه‌ها نگارنده را با اتکا به اصل ابطال‌پذیری به فرضیه‌ای قوی‌تر می‌رساند. در لایه چهارم این مقاله با اتکا به پژوهش تلفیقی، تلاش می‌کند تا با استفاده از داده‌های کمی و کیفی به‌صورت توانمند، فرضیه را به اثبات برساند. بازه زمانی این مقاله نیز مبتنی بر روش مقطعی از سال ۲۰۱۴ تا ۲۰۲۴ را در نظر گرفته است.

ششمین لایه نیز روش جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها است. در جمع‌آوری داده روش کتابخانه‌ای به‌عنوان روش اصلی استفاده شده است و بخش‌هایی از داده‌ها نیز از خلال روندنگاری و تحلیل محتوای کیفی به دست آمده است. در روش تحلیل نیز تلاش شده تا تحلیل علی با یافتن ارتباط میان متغیرهای پژوهش که تأثیر برون‌دادهای اتصال ژئواکونومیک آسیای مرکزی و جنوبی بر منافع و موقعیت جمهوری اسلامی ایران است، مورد ارزیابی و بررسی قرار بگیرد. همچنین در روش تحلیل از تحلیل محتوای کیفی بر اساس مدل‌سازی ساختاری تفسیری استفاده شده و مدل‌سازی نظری مبتنی بر این روش انجام گرفته است.

چارچوب مفهومی: میان‌منطقه‌گرایی ژئواکونومیک

منطقه‌گرایی^۱ به‌عنوان یک چارچوب تئوریک در ادبیات روابط بین‌الملل سیر تکامل نسبتاً مطولی را طی کرده است. در دهه ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ نظریه‌پردازان کلاسیک همگرایی منطقه‌ای مطالعات خود را حول فرایندهای درون‌زای شکل‌گیری مناطق توسعه دادند. با وجود این مطالعات معاصر در حوزه منطقه‌گرایی که در دهه ۱۹۸۰ به‌طور عمده در واکنش به عوامل برون‌زا شکل گرفت که مهم‌ترین آن جهانی شدن بود. در این دوره مطالعات زیادی در خصوص ارتباط منطقه‌گرایی و حکومت جهانی شکل گرفت (Soderbaum, 2016: 11). اوایل دهه ۱۹۹۰ جهانی شدن تجارت و جریان سرمایه با تلاش‌های فرایندهای در حکومت اقتصادی مناطق همراه شد.

این موضوع باعث شد تا منطقه‌گرایی به‌عنوان بخشی از یک نظام پیچیده از حکومت که در سطوح مختلفی عمل می‌کند مطرح شده و به پرسش‌های زیادی درباره کالاهای عمومی، رفاه، سازمان اقتصادی و مشارکت اقتصادی پاسخ دهد. بدین ترتیب منطقه‌گرایی در یک پیوند تئوریک با نهادگرایی، هم‌تراز با سازمان‌های منطقه‌ای در نظر گرفته شد (Mehmetcik & Haksess, 2022: 52). در یک تکامل تئوریک دیگر نومنته‌گرایی^۲ یا منطقه‌گرایی باز^۳ توسعه یافت که به معنای همکاری درون منطقه‌ای در عین گشودگی برون منطقه‌ای، با وجه تمایز گستردگی و چندبعدی بودن در مقایسه با منطقه‌گرایی است (دهشیری و جعفری، ۱۳۹۳: ۱۹۶). این ادبیات البته بیشتر شامل کشورهای درحال توسعه می‌شد و در فرایند جهانی شدن کمتر از سوی قدرت‌های بزرگ به‌صورت عملیاتی مورد توجه قرار می‌گرفت. ازاین‌رو برخی از نظریه‌پردازان منطقه‌ای شدن^۴ را به‌عنوان یک فرایند سیاسی در نظر گرفته‌اند.

میان منطقه‌گرایی^۵ به‌عنوان یک سطح فراتر از این مفهوم‌سازی تئوریک و البته کارکردی ظهور یافته است. نخستین برداشتها از میان منطقه‌گرایی در چارچوب مجامع میان منطقه‌ای توسعه یافته است. این مجامع ارتباط میان نهادهای منطقه‌ای مختلف را فراهم آورده و به‌عنوان یک نهاد به جدا شدن آشکار مسائل روابط بین‌الملل کمک کرده و به عناصر نظام چندلایه و نوپای زمامداری جهانی تبدیل شده (هانگی، رولوف و رولاند، ۱۳۹۲: ۱۷) و یک ارتباط میان منطقه‌ای شکل گرفته است. از این جهت است که در یک آمیزه تئوریک از برداشتهای عموماً نهادگرایانه و با ترکیب با واقع‌گرایی و سازه‌انگاری، پنج کارکرد اصلی میان منطقه‌گرایی را برخی نظریه‌پردازان در مطالعات اولیه شامل موازنه، نهادسازی، عقلانی کردن^۶، تنظیم دستور کار و شکل‌گیری هویت عنوان کرده‌اند (Doidge, 2007: 232).

در طبقه‌بندی‌های عملیاتی نیز روابط میان منطقه‌ای عموماً در سه دسته کلی که غالباً مبتنی بر نهادگرایی است، ارزیابی می‌شود. نخست، روابط بین یک سازمان منطقه‌ای و گروهی از دولت‌های کم‌وبیش هماهنگ در دیگر مناطق جهان؛ دوم، روابط دو گروه از دولت‌های کم‌وبیش هماهنگ در دو منطقه متفاوت که ممکن است دو یا چند خرده منطقه را دربر گیرند؛ و سوم، روابط میان دولت‌ها، گروهی از دولت‌ها و سازمان‌های منطقه‌ای واقع در دو یا چند منطقه و خرده‌مناطق مختلف (هانگی، ۱۳۹۲: ۳۸). این دسته‌بندی اگرچه بر اساس برخی شواهد تجربی تنظیم شده و توسعه یافته است، اما کاملاً نمی‌تواند ماهیت و محتوای بسیاری از ارتباطات میان منطقه‌ای دیگر را توضیح دهد. ملاحظات، وابستگی‌ها و پیوستگی‌های ژئواکونومیک عاملی

1. Regionalism
2. New Regionalism
3. Open Regionalism
4. Regionalization
5. Inter-regionalism
6. rationalizing

است که به نظر می‌رسد می‌تواند این خلأ تئوریک را برطرف کرده و مدل جدیدی از میان منطقه‌گرایی غیر نهادگرایانه را توسعه دهد.

ژئواکونومی^۱ در دو گونه مکمل تعریف می‌شود. نخست، رابطه بین سیاست اقتصادی و تغییرات در قدرت ملی و ژئوپلیتیک (به بیان دیگر، پیامدهای ژئوپلیتیکی پدیده‌های اقتصادی)؛ و دوم، پیامدهای اقتصادی ترندها در ژئوپلیتیک و قدرت ملی (Baru, 2012: 47). این تعریف در کنار یک ترسیم ژئواکونومیک از جهان کنونی گزاره‌های بسیار مهمی را تشریح و تبیین می‌کند. نظم جهان جدید بر اساس نیروهای ژئواکونومیک جدید در تعامل با واقعیت‌های ژئوپلیتیکی از پیش تعیین شده شکل گرفته و درواقع شرایطی را که جهانی شدن اقتصادی^۲ در آن شکل می‌گیرد، تغییر داده است. روندهای در حال تحول در الگوهای تجارت جهانی و مذاکرات تجاری بین‌المللی پیچیدگی‌های جهانی شدن چندمرکزی^۳ را نشان می‌دهد. در این شرایط جهانی شدن اقتصادی معمولاً به عنوان فرایند رشد یکپارچگی اقتصادی و وابستگی متقابل بین اقتصادهای ملی از طریق جریان‌های بازرگانی و سرمایه شناخته می‌شود (Baracuhy, 2014: 122). با چنین برداشتی می‌توان به وضوح نقش ژئواکونومی را فراتر از هر متغیر دیگری در نظم جدید منطقه‌گرایانه جهانی در نظر گرفت.

برای مدل سازی این تأثیرگذاری بر روابط میان منطقه‌ای که برآیند آن «منطقه‌گرایی ژئواکونومیک» است، می‌توان از مفهوم همگرایی- واگرایی و نیز مدل نظم منطقه‌ای مطرح شده توسط کانتوری و اشیپگل استفاده کرد. در این برداشت ابتدا باید به دو اصل کلیدی در ژئواکونومی توجه داشت. نخست، متغیرهای ژئواکونومیک به طور مستقیم بر شاخص‌های بیست‌گانه قدرت اقتصادی همچون تولید ناخالص ملی، تجارت خارجی، درآمد ملی، نرخ رشد سالانه، قدرت مالی و موارد دیگر به عنوان یک وجه بسیار مهم از قدرت ملی تأثیرگذار است (فرجی و ذکی، ۱۴۰۲: ۶۷). دوم، نیازهای توسعه‌ای کشورها، تمایل به افزایش قدرت و گرایش‌های ذاتی به افزایش امنیت (به‌ویژه در برداشت‌های موسع) وابستگی‌های متقابل ژئواکونومیک را برای دولت‌ها اجتناب‌ناپذیر می‌کند.

کانتوری و اشیپگل این مکانیزم را در سطح منطقه‌ای بر اساس چهار متغیر الگویی^۴ تشریح می‌کنند که شاخص مناسبی برای ارزیابی منطقه‌گرایی می‌دهد. این چهار شاخص عبارت‌اند از: ماهیت و سطح انسجام که میزان تشابه و مکمل بودن میان واحدها را مشخص می‌سازد؛ دوم، ماهیت ارتباطات که خود شامل ارتباطات شخصی، رسانه‌ها، تبادل میان نخبگان و ترانسپورت می‌شود؛ سوم، سطح قدرت که توانایی بالقوه همسوسازی دیگر کشورها با سیاست آن کشور را توضیح می‌دهد؛ و چهارم، ساختار روابط که طیف روابط، علل شکل‌گیری آن و ابزارهای آن را نشان می‌دهد (Cantori & Spiegel, 1970: 406-410). تعمیم این شاخص‌ها به سطح میان منطقه‌ای و در حوزه ژئواکونومیک بر اساس تعاریف ذیل امکان‌پذیر خواهد بود:

۱. ماهیت و سطح انسجام درونی مناطق به لحاظ ژئواکونومیک که توزیع منافع و منابع حاصل از پیوند ژئواکونومیک با منطقه دیگر و یا گسست ژئواکونومیک از یک منطقه را مشخص می‌سازد. بدیهی است به هر میزان سطح انسجام در مناطق مستعد پیوند میان منطقه‌ای بیشتر باشد، ضریب موفقیت پیوند افزایش خواهد یافت.

۲. سطح ارتباطات ژئواکونومیک میان منطقه‌ای که شامل مبادلات تجاری، جریان سرمایه و پول، وابستگی متقابل در حوزه انرژی، ارتباطات ترانزیتی می‌شود. درحقیقت شریان‌های ارتباطات ژئواکونومیک میان منطقه‌ای این چهار کانال خواهد بود.

۳. مزیت‌های ژئواکونومیک مناطق که قابلیت‌های هر کدام از طرفین را در متغیرهای چهارگانه فوق‌الذکر یعنی قابلیت‌های تجاری، برخورداری از پول و سرمایه، بهره‌مندی و یا مصرف انرژی و دسترسی‌های ترانزیتی مشخص می‌سازد.

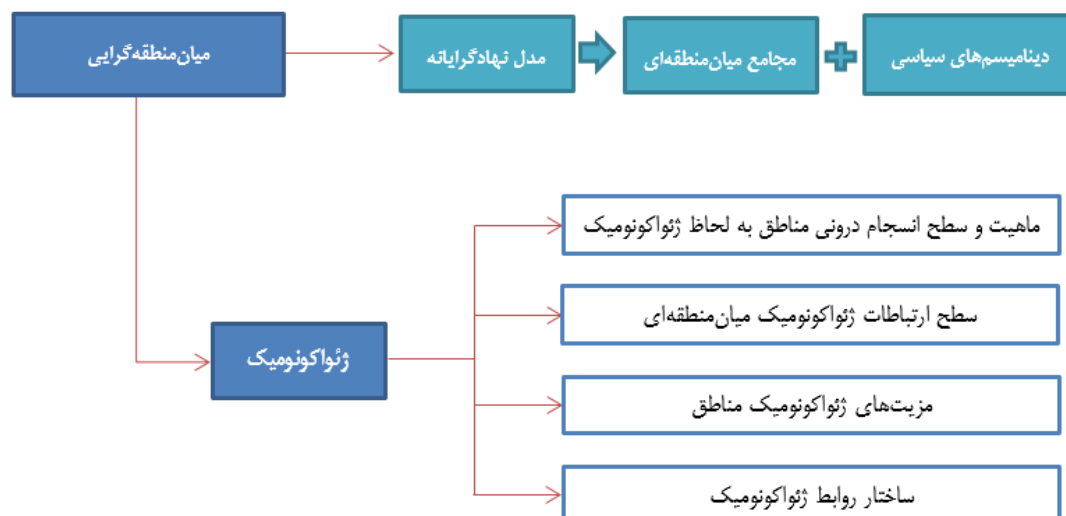
۴. ساختار روابط ژئواکونومیک که بر تأثیر متغیرهای ژئوپلیتیکی، محدودیت‌های ژئواکونومیک دو منطقه و اصلی‌ترین ابزارهای پیوند ژئواکونومیک میان دو منطقه را تشکیل می‌دهد.

1. Geo-economics

2. Economic globalization

3. Polycentric globalization

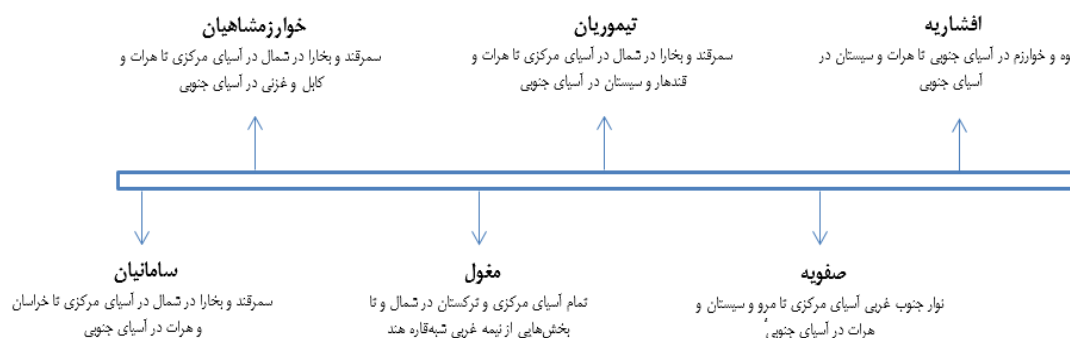
4. Pattern Variable

شکل ۱. مدل مفهوم‌سازی میان منطقه‌گرایی ژئواکونومیک الهام گرفته از متغیرهای الگوی کانتری و اشیپگل (نگارندگان)

روند تاریخی اتصال آسیای مرکزی و جنوبی

آسیای مرکزی و جنوبی در طول دوره‌های مختلف تاریخی دارای پیوندهای عمیق و وثیق ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی بوده‌اند. اولین حکومت‌های ایرانی پس از اسلام که سامانیان و صفاریان بودند هر دو بخش‌های مشترکی از آسیای مرکزی و جنوبی را در اختیار داشتند. قلمرو سامانیان از بخارا و سمرقند در آسیای مرکزی شروع می‌شد و تا بخش‌هایی از آسیای جنوبی شامل هرات و کابل و بخش‌هایی از جنوب شرق ایران تحت عنوان خراسان امروزی را شامل می‌شد (Meirison & Muzakki, 2021: 112-115). قلمرو حکومت‌های ترک بعد از سقوط سامانیان نیز شامل مناطق مشابهی از آسیای مرکزی و جنوبی می‌شد که به‌ویژه در دوره خوارزمشاهیان توسعه بیشتری یافت و تمام ایران امروزی را دربر می‌گرفت. تهاجم مغول نیز به نحوی انجام گرفت که تمام آسیای مرکزی و نیمه غربی آسیای جنوبی تا اقیانوس هند را تحت قلمرو خود قرار می‌داد. تا این دوره جاده ابریشم مهم‌ترین نماد اتصال ژئواکونومیک این مناطق بود که حتی در دوره مغول نیز از آن غفلت نشد. امپراتوری مغول برخلاف ماهیت جنگ‌طلبانه آن، در نهاد و ساختار عملکرد آن تأکید زیادی بر تجارت داشت (Zhang, 2023: 1003). جاده ابریشم شبکه‌ای از مسیرهای تجاری را دربر داشت که نه تنها در مسیر شرق به غرب، بلکه در مسیر شمال - جنوب نیز جریان داشت (Mishra, 2020: 24) و دومین شاخه قدرتمند آن در جنوب تا سواحل اقیانوس هند می‌رسید. حکومت‌های بعد از مغول نظیر تیموریان نیز به طریق مشابه پیوند و اتصال ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی آسیای مرکزی و جنوبی را دربر داشتند. تیموریان پس از غلبه بر آسیای مرکزی و بابلور، در قرن شانزدهم به هند حمله کرده و بخش‌هایی از آسیای جنوبی را بر قلمرو خود پیوست کردند. (Naseem & Younas, 2016: 169). توسعه اقتصادی قلمرو تیموریان فراتر از جاده ابریشم، به‌ویژه در مسیرهای تجاری با ایجاد تسهیلات و زیرساخت‌های متعدد این پیوند ژئواکونومیک را تقویت می‌کرد. در دوره صفویه و افشاریه نیز بدین ترتیب بخش‌های کوچکی از آسیای مرکزی و قسمت‌هایی از آسیای جنوبی ذیل یک قلمرو قرار داشتند.

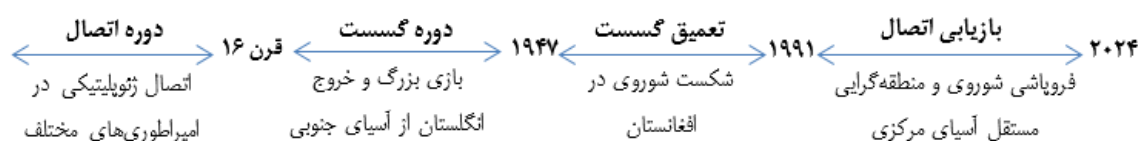
شکل ۲. اشتراکات قلمرو آسیای مرکزی و جنوبی تا پیش از قرن ۱۷ بر اساس داده‌های بریتانیکا (نگارندگان)

از قرن شانزدهم اولین گسست ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیک میان آسیای مرکزی و جنوبی به وجود آمد. رویکردهای استعماری به تدریج واقعیت‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیک جدیدی را مشخص می‌کرد که تمایلات توسعه‌طلبانه دو امپراتوری روسیه و بریتانیا را گسترش می‌داد. روسیه در یک نگاه ژئوپلیتیکی سودای رسیدن به آب‌های گرم جنوبی در اقیانوس هند را داشت. در بریتانیا نیز امثال لرد کرزن^۱، نماینده امپراتوری بریتانیا در هند معتقد بود که آسیای مرکزی یک صفحه شطرنج است و بازی بزرگ^۲ برای حوزه‌های قدرت و نفوذ در این منطقه اتفاق می‌افتد (Kumar Pradhan, 2020: 93).

از این منظر می‌توان هدف هر دو ابرقدرت وقت را دستیابی به یک پیوستگی ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیک بین دو منطقه آسیای مرکزی و جنوبی در تداوم حوزه نفوذ خود در نظر گرفت. خروج انگلستان از آسیای جنوبی و استقلال هند در ۱۹۴۷ برخی تغییرات دیگر را به وجود آورد. در این دوره اتحاد جماهیر شوروی که از ۱۹۱۸ قدرت را در روسیه در دست گرفته و تا ۱۹۳۰ قدرت خود در آسیای مرکزی را تثبیت کرده بود، در نبود انگلستان و سایر قدرت‌های بزرگ یک فرصت تاریخی را برای اتصال آسیای مرکزی و جنوبی پیش‌روی خود می‌دید. برون‌داد این فضا منجر به اولین لشکرکشی بزرگ ارتش سرخ بعد از جنگ جهانی دوم با اشغال افغانستان در سال ۱۹۷۹ شد (Gibbs, 2006: 239). با این حال این وضعیت نیز نتوانست تداوم یابد و با شکست و خروج ارتش سرخ از افغانستان گسست به وجود آمده بین دو منطقه بیش از پیش تعمیق شد.

فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی سومین مرحله را در روند تاریخی اتصال آسیای مرکزی و جنوبی به وجود آورد. تا سال ۱۹۹۱ آسیای جنوبی به‌عنوان یک منطقه مستقل ظهور کرده و استقلال کشورهای آسیای مرکزی نیز یک وضعیت شبه‌منطقه^۳ را به این کشورها اعطا کرد. این موقعیت به آن دلیل به این منطقه اطلاق می‌شود که این جمهوری‌ها برای بیش از یک دهه و بعضاً تا دو دهه به‌عنوان بخشی از زیرسیستم اوراسیایی تلقی می‌شدند. از این جهت است که این کشورها تاکنون موفق به تأسیس یک نهاد مستقل منطقه‌ای نشده‌اند که همانند آسه‌آن یا مرکوسور نشانه سطحی از منطقه‌گرایی باشد (Krapohl & Vasileva-Dienes, 2020: 362).

با وجود این نشانه‌هایی از امکان اتصال میان منطقه‌ای با محوریت آسیای جنوبی تحت تأثیر دو مؤلفه به وجود آمده است. نخست، تلاش‌های آمریکا و حتی روسیه در چارچوب بازی بزرگ جدید به‌نحوی که محرکه‌ای برای اتصال ژئواکونومیک آسیای مرکزی و جنوبی شود؛ و دوم، ظهور نشانه‌هایی از منطقه‌گرایی مستقل از سال ۲۰۱۷ در آسیای مرکزی؛ برگزاری دومین نشست منظم از نشست‌های مشورتی رهبران کشورهای آسیای مرکزی در سال ۲۰۱۹ و تداوم آن زمینه‌هایی برای تقویت منطقه‌گرایی مستقل را به وجود آورده است (Buranelli, 2021: 8)، اگرچه کماکان در قالب یک نهاد ظهور نیافته است.

شکل ۳. روند تاریخی اتصال میان منطقه‌ای آسیای مرکزی و جنوبی (نگارندگان)

روندها و بنیان‌های اتصال ژئواکونومیک در دوره معاصر

آسیای مرکزی و جنوبی در موقعیت ژئواکونومیکی منحصربه‌فردی قرار دارند که با برخی محدودیت‌ها همچون «محصور بودن در خشکی»^۴ همراه است. درعین‌حال این منطقه با مساحت حدوداً ۴ میلیون کیلومتر مربع و کمتر از ۸۰ میلیون نفر جمعیت، غنی از منابع هیدروکربنی است. گزارش بررسی‌های ژئولوژیکی آمریکا^۵ آسیای مرکزی را به‌عنوان یک هاب انرژی آلترناتیو می‌شناسد. ذخایر نفت اثبات‌شده آسیای مرکزی در برآوردهای مختلف تا ۴۰ میلیارد بشکه ارزیابی می‌شود و در حوزه گاز طبیعی نیز بیش از ۱۳۱ تریلیون فوت مکعب (Pradhan, 2021: 6). این مزیت‌ها در موقعیت محصور در خشکی نتوانسته نقش آفرینی

1 Lord Curzon

2 Great Game

3 Semi-Region

4. Land lock

5. US Geological Survey

مناسبی در بازار انرژی جهانی داشته باشد. در طرف دیگر، آسیای جنوبی با جمعیتی بالغ بر ۲ میلیارد نفر و موقعیتی مناسب در دسترسی به آب‌های آزاد، یکی از بزرگ‌ترین مصرف‌کنندگان انرژی در جهان محسوب می‌شود. برآوردها حاکی از آن است که تا ۲۰ سال آینده ۸۵ درصد از رشد مصرف انرژی جهان مربوط به منطقه ایندو-پاسیفیک است. بر اساس گزارش آژانس بین‌المللی انرژی در سال ۲۰۲۳، بیشترین تقاضای انرژی جهان در آسیای جنوبی و برای هند است (IEA, 2023: 19). این آمارها موقعیت مکمل دو منطقه در سطح ژئواکونومی را نشان می‌دهد.

جدول ۱. تولید و مصرف نفت و گاز در کشورهای منتخب آسیای مرکزی و جنوبی (BP, 2022)

نام کشور	مصرف نفت (هزار بشکه در روز)	مصرف گاز طبیعی (میلیارد متر مکعب)	تولید نفت (هزار بشکه در روز)	تولید گاز (میلیارد متر مکعب)
قزاقستان	۳۲۷	۱۵,۱	۱۸۱۱	۳۲
ترکمنستان	۱۴۶	۳۶,۷	۲۵۲	۷۹,۳
ازبکستان	۹۰	۴۶,۴	۶۰	۵۰,۹
هند	۴۸۷۸	۶۲,۲	۷۴۶	۲۸,۵
پاکستان	۵۰۳	۴۴,۸	-	۳۲,۷

با وجود این اتصال ژئواکونومیک آسیای مرکزی و جنوبی در بازه معاصر با محوریت آمریکا آغاز شد. پس از شکست نسبی طالبان در افغانستان و استقرار دولت در این کشور، آمریکا از سال ۲۰۱۱ از ابتکار «جاده ابریشم جدید»^۱ خود پرده برداشت. هیلاری کلینتون^۲، وزیر خارجه وقت آمریکا در یک سخنرانی در هند تصریح می‌کند که «آسیای مرکزی و جنوبی به لحاظ تاریخی با یکدیگر پیوند دارند؛ پس بیایید باهم یک جاده ابریشم جدید بسازیم. نه صرفاً یک گذرگاه همچون نامش، بلکه یک شبکه بین‌المللی از ارتباطات بین‌المللی و ترانزیتی». از نگاه آمریکا استراتژی جاده ابریشم جدید چند هدف را دنبال می‌کرد. نخست، کاهش وابستگی آسیای مرکزی به روسیه؛ دوم، پیشگیری از ایران برای تبدیل شدن به یک هاب تجاری منطقه‌ای (Laruelle, 2015: 363-364). به نظر می‌رسد هدف سوم را نیز می‌توان شکل‌دهی به یک گلوگاه اقتصادی با هدف کنترل و مهار آسیای جنوبی بود.

اتصال ژئواکونومیک آسیای مرکزی و جنوبی از چند مکانیزم انجام گرفت. نخست، توسعه مکانیزم‌های تجاری با هدف شکل‌دهی به وابستگی متقابل اقتصادی. آمریکا به‌وضوح در این دوره ادغام اقتصادی افغانستان و آسیای مرکزی را پیگیری می‌کرد و در راهبرد پنج‌ساله ۲۰۱۹-۲۰۲۵ صریحاً به آن اشاره می‌کند: «ایالات متحده آمریکا کشورهای آسیای مرکزی را تشویق می‌کند تا پیوندهای تجاری و اقتصادی را با افغانستان گسترش داده تا حکمرانی چندقومی کشورهای با اکثریت مسلمان را مدل‌سازی کند» (Elzinga, 2021: 453-454). این روند اگرچه تا سال ۲۰۱۹ نتوانست رشد قابل‌توجهی را در مبادلات تجاری افغانستان و آسیای مرکزی ایجاد کند، اما تنوع بسیار زیادی به آن بخشید. بر اساس آمارهای OEC درحالی‌که در سال ۲۰۱۱ بیش از ۸۰ واردات ۱,۳۵ میلیارد دلاری افغانستان از کشورهای آسیای مرکزی صرفاً نفت و گاز بود، در سال ۲۰۱۹ تنها ۳۰ درصد از تجارت ۱,۷۵ میلیارد دلاری طرف‌ها به نفت و گاز اختصاص داشت و تنوع بیشتری در محصولات دیگر به وجود آمد (OEC, 2022). این تنوع به معنای افزایش پیچیدگی تعاملات تجاری و وابستگی متقابل قوی‌تر است که به‌ویژه با تسهیلگری نهادهایی همچون آژانس توسعه بین‌المللی آمریکا انجام گرفت.

دومین حوزه ترانزیت است که در ارتباط با آن شاهد چند ابتکار از سوی آمریکا بودیم. نخست، توسعه زیرساخت‌های ترانزیتی در افغانستان که با تمرکز بر توسعه شبکه ریلی این کشور انجام گرفت. طرحی که به برنامه توسعه‌ای با حمایت آمریکا نسبت داده می‌شود شامل دو خط ریلی کلیدی در شمال و جنوب افغانستان می‌شود. خط شمالی از مزار شریف تا هرات ادامه می‌یافت و اتصالات متعددی را بین آسیای مرکزی و افغانستان برقرار می‌ساخت. خط جنوبی از کابل آغاز می‌شد و به سمت شرق ادامه می‌یافت و ارتباطات ریلی با پاکستان را برقرار می‌ساخت. از مسیر بامیان نیز کابل به مزار شریف متصل می‌شد تا

ارتباط خط شمالی و جنوبی برقرار شود (Pleis, 2014: 21).

با این حال به دلیل عدم سرمایه‌گذاری شرکت‌های آمریکایی بخش مهمی از این نقشه هیچ‌گاه محقق نشد. دومین پروژه آمریکا برای اتصال آسیای مرکزی و جنوبی با محوریت افغانستان، قرار دادن این کشور در کریدورهای ترانزیتی بین‌المللی بود. کریدور بین‌المللی راه لاجورد یکی از این کریدورهای ترانزیتی و تجاری بود که در سال ۲۰۱۲ با حمایت آمریکا مورد توافق افغانستان، ترکمنستان، آذربایجان، گرجستان و ترکیه قرار گرفت. متن موافقت‌نامه این کریدور سال ۲۰۱۶ در باکو به امضای طرفین رسید و به‌عنوان بخشی از پروژه دومین کریدور اقتصادی منطقه‌ای آسیای مرکزی مورد حمایت بانک توسعه آسیایی قرار گرفت (Samay, 2020: 178).

این کریدور اگرچه با گفتمان‌سازی گسترده‌ای تأسیس شد، اما به‌زودی فقدان زیرساخت‌ها در این کریدور چندوجهی، عدم وجود زیرساخت‌ها در افغانستان و مجدداً تنش‌های امنیتی متوقف گردید. کریدور ترانس‌افغان مسیر دیگری است که در این زمینه مطرح شده است. این کریدور ریلی از ترمذ در ازبکستان از طریق مزارشریف در افغانستان ادامه می‌یابد و با عبور از کابل به پشاور در پاکستان متصل می‌شود و در نهایت تا بنادر جنوبی این کشور همچون کراچی ادامه می‌یابد (Ahmad khan, 2022: 137). این پروژه در حال حاضر با مشکل جدی در تأمین مالی و البته عدم قطعیت در حوزه امنیتی مواجه است. در نهایت کریدور بین‌المللی شمال-جنوب که با محوریت هند توسعه یافته است را می‌توان بخشی از این اتصال ژئواکونومیک در نظر گرفت.

سومین بخش از طرح آمریکا برای اتصال آسیای مرکزی و جنوبی در حوزه زیرساخت‌های انرژی انجام گرفت که در قالب دو پروژه بزرگ طراحی شد. نخستین طرح خط لوله انتقال گاز تاپی که با طول حدود ۲۰۰۰ کیلومتر که ۲۱۴ کیلومتر از آن در ترکمنستان قرار داشت ظرفیتی بالغ بر ۳۰ میلیارد مترمکعب گاز مورد توافق قرار گرفت. مذاکرات اولیه در خصوص فرمول قیمت‌گذاری در سال ۲۰۱۳ برگزار شد و در سال ۲۰۱۵ توافقات رسمی برای احداث آن به دست آمد (Asad & Mukhtar, 2024: 10). با این حال با وجود اراده سیاسی در ترکمنستان، به دلیل چالش‌های مختلف این پروژه متوقف باقی ماند. دومین پروژه کاسا-۱۰۰۰ است که انتقال برق هیدروالکتریکی تاجیکستان و قرقیزستان به افغانستان و پاکستان را هدف‌گذاری می‌کرد. بیش از ۱۳۰۰ مگاوات برق از طریق این پروژه منتقل می‌شد که ۳۰۰ مگاوات سهم افغانستان و ۱۰۰۰ مگاوات سهم پاکستان بود (Bibi & Khan, 2023: 8). این پروژه در مقایسه با سایر پروژه‌ها موفق‌تر بود و توانست بخشی از نیازهای افغانستان را حتی در دوره طالبان تأمین کند.

تغییر در ابعاد سیاسی با ظهور مجدد طالبان و جنگ اوکراین

طرح‌های آمریکا در عین حمایت سیاسی گسترده و برخورداری از مزیت‌های مختلف همچون نهادهای بین‌المللی نتوانست به شکلی موفقیت‌آمیز اجرا شود. با وجود آنکه پروژه جاده ابریشم جدید با محوریت اتصال آسیای مرکزی و جنوبی از سپتامبر ۲۰۱۱ آغاز شد، اقدام معناداری در افتتاح پروژه‌های مرتبط با آن صورت نگرفت. در عین حال از اواخر سال ۲۰۲۱ آمریکا با تصمیم خروج از افغانستان تغییر توجه خود از آسیای مرکزی و جنوبی را اعلام کرد. این خروج فضای به وجود آمده را برای روسیه و چین که به دنبال بسط نفوذ و سلطه خود در منطقه درازای هزینه‌ی نفوذ و قدرت بین‌المللی آمریکا بودند، فراهم آورد (Farhadi, 2021: 32).

وجه دیگر این موضوع به قدرت رسیدن طالبان است که از چند وجه می‌تواند بر این موضوع تأثیرگذار باشد. نخست، عدم شناسایی دولت طالبان از سوی جامعه بین‌المللی باعث شد تا تأمین مالی این پروژه‌ها با موانع جدی مواجه شود (Halimi & Jawad, 2023: 36-37). دوم، به قدرت رسیدن طالبان در حوزه امنیتی از یک‌سو یک چالش در شکل‌دهی به عدم قطعیت برای پروژه‌های زیرساختی به وجود می‌آورد و از سوی دیگر، درحالی که تا پیش از این خود طالبان تهدید اصلی برای پروژه‌ها محسوب می‌شد، یک شرایط امنیتی مطلوب را به وجود می‌آورد. این در حالی است که پیش‌تر طالبان از طریق پاکستان امنیت پروژه‌هایی همچون تاپی را تضمین کرده بود (Saira & Javad, 2022: 296). سومین وجه نیز شکل‌گیری نوعی عدم قطعیت

در آسیای مرکزی نسبت به سیاست‌های آمریکا در منطقه بود؛ زیرا تصمیم آمریکا به خروج از افغانستان بدون در نظر گرفتن شرایط این کشورها انجام شد.

دومین عامل تأثیرگذار بر وجه سیاسی این اتصال ژئواکونومیک جنگ اوکراین است. این جنگ منجر به اعمال تحریم‌های گسترده‌ای علیه روسیه از سوی غرب شد که بخش قابل‌توجهی از آن شامل زیرساخت‌های اقتصادی این کشور می‌شد. بانک‌ها و نهادهای مالی، بنادر، کشتی‌رانی، شرکت‌های حمل‌ونقل ریلی و جاده‌ای، شرکت‌های هواپیمایی، شرکت‌های تولیدکننده و صادرکننده نفت و گاز و حتی الیگارش‌های روسیه در لیست این تحریم‌ها قرار گرفتند (Amaechi et al., 2023: 557-559). ماهیت این تحریم‌ها به شکلی بود که درواقع می‌توان ارزیابی کرد که ژئواکونومی روسیه توسط غرب تحریم شد. این موضوع منجر به مسدود شدن مسیرهای شمالی از روسیه را برای آسیای مرکزی شد و محدودیت‌های ژئواکونومیک این منطقه را به شکل بی‌سابقه‌ای تشدید کرد که یک پیامد ثانویه در قالب تقویت اتصال شرق به غرب در اوراسیا با محوریت ترانس‌خزر بود. کریدور میانی و خط لوله ترانس‌خزر مهم‌ترین نموده‌های عینی برای این تغییر ژئواکونومیک در منطقه به شمار می‌رود.

از طرف دیگر محدودیت در مسیرهای غربی اقتصادی و اشباع در مسیرهای شرق در تعامل با چین، روسیه را در مقابل یک راهبرد اجتناب‌ناپذیر برای تقویت تعاملات با مسیرهای جنوبی هدایت کرد. روسیه بعد از تحریم‌ها نگاه ویژه‌ای به بازار بزرگ آسیای جنوبی با هدف جایگزین کردن گاز صادراتی به اروپا معطوف کرد. در آسیای مرکزی سه کشور ترکمنستان، ازبکستان و قزاقستان صادرکننده گاز به چین هستند که برآوردها نشان می‌دهد با افزایش مصرف داخلی، ازبکستان و قزاقستان به‌زودی واردکننده گاز خواهند شد. بر این اساس روسیه در سال ۲۰۲۲ پیشنهاد تشکیل یک اتحادیه گازی سه‌جانبه با قزاقستان و ازبکستان را ارائه کرد که هدف‌گذاری آن توسعه زیرساخت‌ها و تأمین بازارهای مشترک اعلام شد (Strokan, 2023: 499).

چشم‌انداز این اتحادیه می‌تواند سه هدف‌گذاری عمده باشد. نخست، تأمین کسری گاز موردنیاز چین که در طول سال‌های اخیر با مشکل مواجه شده است. پس از قطعی گسترده گاز در ازبکستان در نتیجه افزایش مصرف در زمستان ۲۰۲۲، واردات گاز از ترکمنستان انجام شد و یک توافق با روسیه برای تأمین ۲٫۸ میلیارد مترمکعب از مسیر قزاقستان به دست آمد (Corbeau & Mitrova, 2024: 5). دوم، تأمین بازار نوظهور آسیای جنوبی در شرایطی که کشورهای آسیای مرکزی توان محدودی برای سرمایه‌گذاری در خطوط لوله جدید دارند. ژانویه ۲۰۲۳ نماینده ویژه روسیه در افغانستان تصریح کرد که در صورت درخواست شرکای پروژه، روسیه علاقه‌مند به مشارکت در تاپی است. در همین زمان معاون اول نخست‌وزیر روسیه نیز در یک بیانیه تأکید می‌کند طالبان تأمین امنیت پروژه‌های بزرگ از جمله تاپی را تضمین کرده است (Rahman Qooyash, 2023). سومین هدف روسیه نیز کاهش جذابیت‌ها و درواقع پتانسیل‌های مسیر شرق به غرب برای صادرات انرژی است. مهم‌ترین پروژه در این زمینه خط لوله ترانس‌خزر است که می‌تواند ترکمنستان را از طریق خطوط لوله زیربستر به آذربایجان متصل سازد.

بدین ترتیب می‌توان شاهد یک شیفت سیاسی در اتصال ژئواکونومیک آسیای مرکزی و جنوبی هستیم. درحالی‌که تا پیش از این آمریکا مبتکر و محرک این پروژه بود، به نظر می‌رسد روسیه در شرایط جدید و تحت تأثیر تحولات اخیر به آن علاقه‌مند شده و در راستای توسعه آن گام برمی‌دارد. درعین‌حال چین نیز انگیزه‌هایی برای این اتصال ژئواکونومیک با محوریت کریدور اقتصادی چین-پاکستان خواهد داشت. از طرف دیگر ماهیت بین‌المللی این اتصال ژئواکونومیک کاهش یافته و دینامیسم‌های منطقه‌ای در آن در چارچوب روندهای همگرایی و واگرایی قدرت‌های منطقه‌ای نظیر چین، روسیه، هند و پاکستان افزایش می‌یابد.

وضعیت کنونی و چشم‌انداز اتصال ژئواکونومیک آسیای مرکزی و جنوبی

میان‌منطقه‌گرایی ژئواکونومیک همچون بسیاری از مفاهیم دیگر روابط بین‌الملل ماهیت نسبی داشته و در چارچوب برداشت‌های پوزیتیویستی می‌توان آن را اندازه‌گیری و مقایسه کرد. در چارچوب مدل ارائه‌شده با هدف ارزیابی وضعیت کنونی از روند میان‌منطقه‌گرایی ژئواکونومیک می‌توان شاخص‌ها را بر اساس داده‌های ذکرشده مورد بررسی قرار داد. نخستین شاخص ماهیت و سطح انسجام درونی دو منطقه مجاور به لحاظ ژئواکونومیک است. واقعیت آن است که در آسیای مرکزی این سطح

انسجام درونی بسیار بالا است. سطح اقتصادها تقریباً نزدیک به هم است و شبکه ریلی و جاده‌ای پیوسته، استانداردهای یکسان، شبکه خطوط لوله نفت و گاز و توافقات متعدد گمرکی و تجاری وجود دارد. با این حال این انسجام برای آسیای جنوبی بسیار ضعیف است. هند و پاکستان عملاً در یک تنش جدی به لحاظ سیاسی قرار داشته و رقابتی جدی در حوزه ژئواکونومیک محسوب می‌شوند و در حوزه زیرساخت‌های راهبردی عملاً ارتباط منسجمی در حوزه انرژی، ترانزیت و حتی تجارت با افغانستان وجود ندارد و این موضوع یک چالش برای میان منطقه‌گرایی ژئواکونومیک محسوب می‌شود.

دومین شاخص سطح ارتباطات ژئواکونومیک میان منطقه‌ای است که در چارچوب چند کانال قابلیت ارزیابی دارد. در حوزه گمرکی کماکان گام‌های جدی بین طرفین برداشته نشده اما به نظر می‌رسد در چارچوب ساختارهای منطقه‌ای همچون اکو و شانگهای برخی اقدامات در حال انجام است. خطوط انتقال انرژی در چارچوب کاسا-۱۰۰۰ برقرار شده و در حوزه انتقال گاز کماکان در انتظار توافقات عمل‌گرایانه در حوزه تاپی است. پیوستگی خطوط ریلی در دو مسیر حیرتان-مزارشریف و آقینه-اندخوی وجود دارد و تکمیل زیرساخت‌ها در افغانستان با اتصال خطوط شمال-جنوب این ارتباط را تکمیل می‌کند. موافقت‌نامه‌های ترانزیتی در چارچوب کریدور بین‌المللی شمال-جنوب و نیز کریدور ترانس‌افغان تا حدود زیادی محقق شده است.

سومین شاخص مزیت‌های ژئواکونومیک طرفین است که به نحوی وضعیت مکمل بودن کانال‌های سه‌گانه (تجارت، ترانزیت و انرژی) را مشخص می‌سازد. در این حوزه دو منطقه در سطحی کیفی قابلیت مکمل بودن داشته و عملاً همین شاخص محرکه‌ای برای تحقق دومین شاخص شده است. دو منطقه بازارهای نوظهور و رو به رشدی داشته که قابلیت‌های مکمل بودن^۱ دارند اما به لحاظ عملیاتی در وضعیت ضعیفی است، آسیای جنوبی دسترسی به آب‌های آزاد را برای آسیای مرکزی فراهم می‌آورد و بالعکس، آسیای مرکزی دسترسی زمینی به بازار روسیه را برای آسیای جنوبی. درواقع هر دو منطقه نقش پل را برای یکدیگر ایفا می‌کنند. در حوزه انرژی نیز آسیای مرکزی قطب نوظهور تولید انرژی است و آسیای جنوبی قطب نوظهور مصرف انرژی. چهارمین شاخص نیز ساختار روابط ژئواکونومیک است.

در این بحث نیز به‌طور ویژه ماهیت رقابتی و همکاری‌جویانه دو منطقه و وضعیت ژئوپلیتیکی مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. افغانستان تحت حاکمیت طالبان در یک ثبات نسبی به سر می‌برد و سطح بالاتری از امنیت حاصل شده، اما عدم شناسایی بین‌المللی دولت طالبان یک چالش محسوب می‌شود. قدرت‌های بزرگ همچون آمریکا به‌طور کلی نگاه مثبتی به این اتصال داشته و روسیه نیز علاقه‌مند به آن شده است، اما چین نگاه رقابت‌جویانه در مقابل کمربند و جاده و به‌ویژه کریدور اقتصادی چین-پاکستان نسبت به این اتصال ژئواکونومیک دارد. با این حال چین کمتر رفتارهای واگرایانه در این زمینه از خود بروز داده است. درعین حال باید به این نکته نیز توجه داشت که رقابت‌های هند و پاکستان یک شاخص منفی برای این اتصال قلمداد می‌شوند.

جدول ۲. ارزیابی اتصال ژئواکونومیک میان منطقه‌ای آسیای مرکزی و جنوبی

شاخص	وضعیت ارزیابی
انسجام ژئواکونومیک	آسیای مرکزی در وضعیت نسبتاً قوی و آسیای جنوبی در وضعیت ضعیف
سطح ارتباطات	به‌صورت نسبی مناسب
ژئواکونومیک	کاسا-۱۰۰۰ برقرار شده و تاپی همچنان متصل نشده؛ ضعیف
میان منطقه‌ای	اتصال ریلی در ترمز-مزارشریف و آقینه-اندخوی؛ اما به جهت عدم ارتباط شمال-جنوب افغانستان ضعیف
	با وجود کریدور بین‌المللی شمال-جنوب و کریدور ترانس‌افغان، مناسب
مزیت‌های متقابل	به‌صورت بالقوه مناسب اما بالفعل، ضعیف
ژئواکونومیک (مکمل بودن)	ایفای نقش پل توسط دو منطقه
	آسیای مرکزی تولیدکننده انرژی و آسیای جنوبی مصرف‌کننده
ساختار روابط	تقویت در جهت افزایش امنیت و تضعیف در ارتباط با عدم شناسایی
	نگاه کلی روسیه و آمریکا مثبت و نگاه چین منفی و رقابت‌جویانه است
	در آسیای مرکزی نگاه همکاری‌جویانه، اما در آسیای جنوبی رقابت میان هند و پاکستان

به‌طور کلی می‌توان این‌طور ارزیابی کرد که میان منطقه‌گرایی ژئواکونومیک بین دو منطقه آسیای مرکزی و جنوبی همچنان در مراحل اولیه شکل‌گیری است. درواقع اگر چهار فاز ظرفیت‌های بالقوه، اجماع، طراحی و اجرا را برای چنین فرایندی در نظر بگیریم، در حال حاضر اتصال ژئواکونومیک میان منطقه آسیای مرکزی و جنوبی در مرحله طراحی قرار دارد. درواقع طرفین به این آگاهی رسیده‌اند که ظرفیت‌های بالقوه و مکمل‌پذیری دوجانبه در سه حوزه تجارت، ترانزیت و انرژی وجود دارد و نگاه‌های عمل‌گرایانه سیاسی منجر به شکل‌گیری یک اجماع نسبی در ارتباط با این اتصال شده است. در حال حاضر طراحی پروژه‌ها با حمایت قدرت‌های بزرگ در حال انجام است و در صورت محقق شدن این طرح‌ها در هر سطحی به لحاظ عملیاتی شاهد شکل‌گیری میان منطقه‌گرایی ژئواکونومیک خواهیم بود. چگونگی تحقق این پروژه‌ها به میزان زیادی به وضعیت ثبات و امنیت در افغانستان در دوره حاکمیت طالبان و به‌ویژه شناسایی بین‌المللی دولت آن وابسته است. این دو فاکتور به‌طور مستقیم بر تأمین مالی و اجماع قدرت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی بر پروژه‌ها تأثیرگذار خواهد بود.

برون‌دادها بر موقعیت و منافع جمهوری اسلامی ایران

طرح اصلی اتصال ژئواکونومیک آسیای مرکزی و جنوبی به‌رغم ریشه‌های تاریخی و بنیان‌های عمل‌گرایانه، یک ایده با هدف دور زدن ایران، روسیه و چین در تعاملات آسیای مرکزی و جنوبی و تثبیت بلندمدت نفوذ آمریکا در افغانستان بود. با این حال زمان نشان داد این اتصال با این رویکرد قابلیت عملیاتی شدن ندارد. درعین حال محدودیت‌های ژئواکونومیک آسیای مرکزی باعث شده تا رفتار این کشورها به نحوی شکل بگیرد که تنوع‌بخشی به دسترسی‌ها یک اصل کلیدی باشد. از این منظر، گزاره حذف ایران در اتصال ژئواکونومیک آسیای مرکزی و جنوبی صرفاً سیاسی بوده و حداقل در چارچوب‌های عملیاتی امکان‌پذیر نیست. از سوی دیگر باید توجه داشت که گرایش آسیای جنوبی به شمال و گرایش آسیای مرکزی به جنوب عملاً در چارچوب منافع ایران است، زیرا ژئواکونومی ایران تعدیل‌کننده و موازنه‌گر هر طرحی در این مسیرها خواهد بود. به‌عنوان یک شاخص اثرگذار دیگر باید اشاره داشت که برون‌داد کلیدی این اتصال در تمام پروژه‌ها توسعه زیرساخت‌ها در افغانستان است. این فرایند به خودی خود به افزایش ثبات و امنیت در افغانستان منجر شده و در میان‌مدت می‌تواند جریان مهاجرت را نیز کنترل کند که یک مزیت مهم برای ایران به شمار می‌رود.

در حوزه تجارت باید این واقعیت را پذیرفت که اولاً آسیای مرکزی قابلیت رقابت با بازارهای ایران در آسیای جنوبی را ندارد؛ و ایران نیز در آسیای مرکزی در حال حاضر آسیای جنوبی را در مقایسه با ترکیه، امارات و سایر بازیگران، یک رقیب جدی نمی‌بیند. لذا، در حوزه تجاری باوجود بزرگ بودن بازارها عملاً رقابت‌پذیری تأثیر محدودی بر منافع و موقعیت ایران خواهد گذاشت. با این حال در حوزه ترانزیت این تأثیرگذاری بیشتر است. اتصال ژئواکونومیک آسیای مرکزی و جنوبی در چارچوب دو ایده اصلی کریدور ترانس افغان و کریدور بین‌المللی شمال-جنوب انجام می‌گیرد. درحالی که ایده دوم با محوریت ایران عملیاتی شده، ایده نخست همچنان در مرحله اجماع قرار دارد. لذا ماهیت طرح دوم را می‌توان یک ایده برای افزایش ظرفیت و تعدیل در نظر گرفت. با وجود این امکان اتصال دو پروژه در چارچوب عمل‌گرایی و توازن وجود دارد. در صورت اتصال مزارشریف به هرات و با اتصال هرات به خواف در ایران، مسیر چابهار می‌تواند یک آلترناتیو و دسترسی عمل‌گرایانه‌تر برای کریدور ترانس افغان ایجاد کرده و یک بستر برای تعدیل روابط افغانستان و آسیای مرکزی با هند به وجود بیاورد که طبیعتاً در چارچوب منافع ایران است.

در حوزه انرژی توسعه کاسا-۱۰۰۰ می‌تواند با تأمین برق شمال افغانستان، وابستگی به برق ایران را کاهش داده و به ثبات در افغانستان کمک کند. با این حال پروژه‌های انتقال گاز همچون تاپی از چند جهت می‌تواند بر منافع ایران تأثیرگذار باشد. نخست، این پروژه مهم‌ترین آلترناتیو برای خط لوله صلح است و از این حیث ماهیت رقابتی دارد. دوم، ایران در صورت نگاه مثبت به تاپی می‌تواند دریافت گاز ترکمنستان از خط لوله سرخس را برای تأمین کسری شمال شرق کشور در فصل زمستان تقویت کند. سوم، ایران در صورت توسعه خط لوله صلح قبل از تاپی قابلیت سوآپ گاز را خواهد داشت که نه تنها با ترکمنستان، بلکه با روسیه قابلیت اجرا دارد. چهارم، در صورت تحقق تاپی و تداوم آن تا هند به‌عنوان بزرگ‌ترین بازار رو به رشد جهان در

حوزه انرژی (در صورت عدم بروز مشکلات با پاکستان)، توسعه بازارها به حدی خواهد بود که عملاً ماهیت رقابتی بین خط لوله صلح و تاپی کم‌رنگ خواهد بود. پنجم، توسعه تاپی باعث می‌شود تا اهرم‌های انرژی ایران در قبال افغانستان به‌ویژه برای کنترل رفتار طالبان کم‌رنگ‌تر شود. توسعه چندجانبه‌گرایی سیاسی به‌ویژه در چارچوب سازمان همکاری شانگهای می‌تواند در این زمینه مؤثر باشد؛ و ششم، توسعه تاپی و خط لوله صلح در هر شرایطی وابستگی انرژی آسیای جنوبی به کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس را تغییر خواهد داد و این امر ایجاباً بر روابط ایران و آسیای جنوبی تأثیر مثبت خواهد گذاشت.

نتیجه‌گیری

آسیای مرکزی و جنوبی در طول دوره‌های تاریخی مختلف تا قبل از قرن هفدهم به طرق مختلف اتصال ژئواکونومیک داشته‌اند که جاده ابریشم یکی از مهم‌ترین نموده‌های آن است. به سپری شدن یک دوره گسست، دوره بازیابی اتصال بعد از دهه ۲۰۱۰ آغاز شده است. آمریکا مبتکر اصلی این اتصال بود و آن را در چارچوب ایده جاده ابریشم جدید مطرح کرد. این اتصال در حوزه تجارت افزایش وابستگی‌های متقابل در کنار ادغام اقتصادی، در حوزه ترانزیت افزون بر طراحی و توسعه شبکه ریلی افغانستان، سه ایده کریدور راه لاجورد، کریدور ترانس افغان و کریدور بین‌المللی شمال-جنوب پیوند دو منطقه را مدنظر قرار داده و در نهایت در حوزه انرژی طرح‌ها به دو خط انتقال برق کاسا-۱۰۰۰ و خط لوله تاپی محدود شده است. آمریکا با وجود ۱۰ سال تلاش عملاً نتوانست گامی عمل‌گرایانه در قبال این پروژه‌ها بردارد. خروج نیروهای نظامی آمریکا که منجر به قدرت‌یابی طالبان در افغانستان شد، نقش آمریکا را در این اتصال ژئواکونومیک را به پایین‌ترین سطح ممکن رساند.

ظهور طالبان در قدرت با افزایش ضریب امنیت تحقق این اتصال ژئواکونومیک را تسهیل کرد و با عدم شناسایی دولت طالبان از سوی جامعه بین‌المللی، این اتصال تضعیف شد. دومین فاکتور تأثیرگذار در شیفت سیاسی این پیوند ژئواکونومیک، جنگ اوکراین بود. تحریم زیرساخت‌ها و ظرفیت‌های ژئواکونومیک روسیه سبب شد تا از یک‌سو آمریکا بر مسیرهای شرق-غرب متمرکز شود و از سوی دیگر نگاه روسیه به آسیای جنوبی جلب گردد. برآیند این وضعیت تحقق اتصال آسیای مرکزی و جنوبی را در کنار عمل‌گرایی فزاینده کشورهای دو منطقه تقویت کرد. با این حال بررسی‌های اولیه نشان می‌دهد که کماکان این اتصال شکل نگرفته و با عبور از مرحله ظرفیت‌سازی و اجماع، در مرحله طراحی به سر می‌برد.

در این مرحله می‌توان برخی برون‌دادهای اتصال ژئواکونومیک آسیای مرکزی و جنوبی بر منافع جمهوری اسلامی ایران را ارزیابی نموده و مبتنی بر آن مهم‌ترین الزامات و ملاحظات را بیان کرد:

نخست، تجربه یک دهه اخیر نشان داد گزاره حذف ایران عملاً امکان‌پذیر نیست و گرایش ژئواکونومیک دو منطقه می‌تواند تقویت موقعیت ژئواکونومیک ایران را موجب شود. با این حال این امر مستلزم نگاه عمل‌گرایانه و راهبردی ایران به تقویت نقش خود در این پروژه‌های ژئواکونومیک است. ایران می‌بایست خود را بازیگری تأثیرگذار در فرایند اتصال آسیای مرکزی و جنوبی ببیند و در تمام کانال‌های ارتباطی نقش، موقعیت و منافع خود را تعریف و تأمین کند.

دوم، این اتصال متضمن توسعه افغانستان است که با افزایش ضریب امنیت و کنترل جریان مهاجرین، ایجاباً در راستای منافع ایران در میان‌مدت خواهد بود؛ بنابراین به‌عنوان پیوست امنیتی اتصال ژئواکونومیک آسیای جنوبی، یک مشارکت راهبردی ژئوپلیتیکی در افغانستان نیز قابلیت شکل‌گیری دارد. منافع ژئواکونومیک متضمن مشارکت ژئوپلیتیکی خواهد بود. ابتکارهایی همچون همسایگان افغانستان می‌تواند در این راستا و به‌عنوان پیوست ایده‌های ژئواکونومیک مورد توجه قرار بگیرد. سوم، در حوزه ترانزیت ایران در چارچوب کریدور بین‌المللی شمال-جنوب بخشی از این اتصال است و ظرفیت‌های بالقوه برای مشارکت ایران در کریدور ترانس افغان، در سایه نگاه عمل‌گرایانه و موازنه‌گرانه آسیای مرکزی و افغانستان به دینامیسم‌های سیاسی آسیای جنوبی، می‌تواند این نقش را توسعه دهد. بدین منظور، تکمیل فرایند اتصال ریلی چابهار، تقویت زیرساخت‌های ریلی شمال شرق، سرمایه‌گذاری در اتصال ریلی هرات به مزار شریف و تسهیل ارتباطات گمرکی و ترانزیتی در افغانستان از جمله الزامات ایران برای توسعه این نقش‌آفرینی. تحقق ظرفیت‌های ژئواکونومیک است.

چهارم، در حوزه انرژی تعاملات پیچیده‌تر است و به‌ویژه در حوزه انتقال گاز، رقابت و همکاری در یک فرایند زمانی و

متناسب با تحولاتی همچون تکمیل خط لوله صلح و یا تداوم تاپی تا هند، وجه بارز نگاه ایران به این پروژه‌ها خواهد بود؛ بنابراین مبتنی بر رویکردی عمل‌گرایانه با شکل‌دهی به وابستگی متقابل ژئواکونومیکی، توسعه طرح‌های سوآپ گاز به عراق، ترکیه، آذربایجان و پاکستان با نقش‌آفرینی بازیگران ثالث همچون روسیه می‌تواند در دستور کار یک پلتفرم میان‌منطقه‌ای قرار بگیرد.

سپاسگزاری

نگارندگان مقاله مراتب قدردانی خود را از معاونت پژوهش و فناوری و همچنین هسته پژوهشی مطالعات سیاسی اقتصادی اوراسیا دانشگاه گیلان که حمایت‌های بی‌دریغ در راستای اجرای رساله دکتری و پژوهش‌های مستخرج از آن را داشتند، ابراز می‌دارند.

منابع

- دهشیری، محمدرضا؛ رضائی جعفری، محسن (۱۳۹۳). نومنطقه‌گرایی در سیاست خارجی ایران. *سیاست جهانی*، ۳(۲)، ۱۹۱-۲۲۵.
- فرجی، محمدرضا؛ ذکی، یاشار (۱۴۰۲). تبیین متغیرهای ژئوپلیتیکی قدرت اقتصادی با تأکید بر عوامل اقتصاد. *پژوهشنامه اقتصاد کلان*، ۱۸(۳۹)، ۵۳-۷۱.
- هانگی، هینر (۱۳۹۲) «میان‌منطقه‌گرایی، پدیده‌ای چندوجهی: در جست‌وجوی یک گونه‌شناسی»، در هینر هانگی، رالف رولوف و یورگن رولاند، میان‌منطقه‌گرایی و روابط بین‌الملل، ترجمه الهه کولایی و محمدکاظم شجاعی، تهران: وزارت امور خارجه، ۳۲-۴۳.
- هانگی، هینر، رولوف، رالف، رولاند، یورگن (۱۳۹۲) «میان‌منطقه‌گرایی: پدیده‌ای نو در روابط بین‌الملل»، در هینر هانگی، رالف رولوف و یورگن رولاند، میان‌منطقه‌گرایی و روابط بین‌الملل، ترجمه الهه کولایی و محمدکاظم شجاعی، تهران: وزارت امور خارجه، ۲۳-۱۶.

References

- Ahmad Khan, S. (2022). Trans-regional connectivity in Eurasia's heartland and the role of Uzbekistan. *FWU Journal of Social Sciences*, 16(4), 133-142. doi: 10.51709/19951272/Winter2022/10
- Amaechi, F., Franklins, S., Esekumemu, V. (2023). Sanctions as tool for strategic deterrence: An assessment of targeted sanctions in Russia. *Journal of Public Administration, Finance and Law*, (27), 544-565. doi: 10.47743/jopaf1-2023-27-43
- Asad, F., & Mukhtar, A. (2024). Pakistan's energy security and regional alternatives: Case study of IP and TAPI. *LIRA Journal*, 1(1), 1-13.
- Baracuh, B. (2014). The evolving geo-economics of world trade. *Adelphi Series*, 45(450), 121-138. doi: 10.1080/19445571.2014.1019721
- Baru, S. (2012). Geo-economics and strategy. *Survival*, 54(3), 47-58. doi: 10.1080/00396338.2012.690978
- Bibi, H., Khan, A., & Khan, S. (2023). Regional connectivity through Belt and Road Initiative: Issues and challenges for Pakistan and Central Asia. *Journal of Xi'an Shiyou University*, 19(5), 1-17.
- Bibi, S., & Javed, A. (2022). Turkmenistan Afghanistan Pakistan India gas pipeline and foreign policy of Pakistan. *Journal of Development and Social Sciences*, 3(4), 290-298. doi: 10.47205/jdss.2022(3-IV)28
- British Petroleum (BP). (2022). *Statistical review of world energy 2022* (71st ed.). <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2022-full-report.pdf>
- Buranelli, F. C. (2021). Central Asian regionalism or Central Asian order? Some reflections. *Central Asian Affairs*, 8, 1-26. doi: 10.30965/22142290-bja10015
- Cantori, L., & Spiegel, S. (1970). The international relations of regions. *Polity*, 2(4), 397-425. doi: 10.2307/3233994

- Corbeau, A., & Mitrova, T. (2024). Russia's gas export strategy: Adapting to the new reality. *Centre on Global Energy Policy, Columbia University*. https://www.energypolicy.columbia.edu/wp-content/uploads/2024/02/Russia-Gas-Exports-Commentary_CGEP_021624.pdf
- Dehshiri, M. R., & Rezaei Jafari, M. (2014). Neo-regionalism in the foreign policy of Iran. *World Politics*, 3(2), 191–226 (In Persian).
- Doidge, M. (2007). Joined at the hip: Regionalism and inter-regionalism. *Journal of European Integration*, 29(2), 229–248. doi: 10.1080/07036330701252474
- Elzinga, S. (2021). The Central Asian regional security complex revisited: Understanding the implications of the US retreat from Afghanistan. *International Relations and Diplomacy*, 9(11), 447–479. doi: 10.17265/2328-2134/2021.11.001
- Farhadi, A. (2021). Conceptualizing the great power competition and U.S. geoeconomic strategy for the Central and South Asia (CASA) region. *The Great Power Competition*, 1, 31–54. doi: 10.1007/978-3-030-64473-4
- Gibbs, D. (2006). Reassessing Soviet motives for invading Afghanistan: A declassified history. *Critical Asian Studies*, 38(2), 239–263. doi: 10.1080/14672710600671228
- Halimi, B., & Jawad, K. (2023). Taliban government and its efforts for global recognition. *Journal of Asian Development Studies*, 12(2), 29–38. doi: 10.62345/
- Hänggi, H. (2013). Interregionalism as a multifaceted phenomenon: In search of a typology. In J. Rüländ, H. Hänggi, & R. Roloff, *Interregionalism and international relations: A stepping stone to global governance?* (E. Koolae & M. K. Shojaei, Trans.). Tehran: IPIS (In Persian).
- Hänggi, H., Roloff, R., & Rüländ, J. (2013). Interregionalism: A new phenomenon in international relations. In J. Rüländ, H. Hänggi, & R. Roloff, *Interregionalism and international relations: A stepping stone to global governance?* (E. Koolae & M. K. Shojaei, Trans.). Tehran: IPIS (In Persian).
- International Energy Agency (IEA). (2023). *World energy outlook 2023*. <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2023>
- Krapohl, S., & Vasileva-Dienes, A. (2020). The region that isn't: China, Russia and the failure of regional integration in Central Asia. *Asia Europe Journal*, 18, 347–366. doi: 10.1007/s10308-019-00548-0
- Kumar Pradhan, S. (2020). *India's quest for energy through oil and natural gas: Trade and investment, geopolitics, and security*. Singapore: Springer Nature Singapore. doi: 10.1007/978-981-15-5220-5
- Laruelle, M. (2015). The US Silk Road: Geopolitical imaginary or the repackaging of strategic interests? *Eurasian Geography and Economics*, 56(4), 360–375. doi: 10.1080/15387216.2015.1098555
- Mehmetcik, H., & Haksas, H. (2022). Globalizing IR: Can regionalism offer a path for other sub-disciplines? *All Azimuth*, 11(1), 49–65. doi: 10.20991/allazimuth.1060268
- Meirison, I., & Muzakki, H. (2021). Samanid dynasty development, government administration, race and science. *Journal of Islamic Studies and Humanities*, 6(2), 111–119. doi: 10.21580/jish.v6i2.8545
- Mishra, R. (2020). The 'Silk Road': Historical perspectives and modern constructions. *Indian Historical Review*, 47(1), 21–39. doi: 10.1177/0376983620922431
- Naseem, N., & Younas, I. (2016). Regional bonds between Central Asia and South Asia (with special reference to Pakistan). *Journal of the Punjab University Historical Society*, 29(2), 168–181
- OECD. (2022). Afghanistan (AFG) exports, imports, and trade partners. <https://oec.world/en/profile/country/afg>
- Pleis, L., et al. (2014). The Afghanistan national railway: A plan of opportunity. *Joint Force Quarterly*, (75), 19–27
- Pradhan, R. (2021). Energy geopolitics and the new great game in Central Asia. *Millennial Asia*, 13(2), 1–24. doi: 10.1177/09763996211003260
- Rahman Qooyash, H. (2023). Russia ready to join TAPI project: Envoy. <https://tolonews.com/business-181698>

- Samay, A. (2020). Afghanistan and Pakistan between the US new strategy and Eurasian great powers. *Köz-gazdaság*, 15(3), 172–182. doi: 10.14267/RETP2020.03.14
- Söderbaum, F. (2016). *Rethinking regionalism*. London: Palgrave Macmillan. doi: 10.1057/978-1-137-57303-2
- Strokan, M. (2023). A window to India? The trilateral gas union and Russia's energy pivot to Asia. *Asian Affairs*, 54(3), 498–526. doi: 10.1080/03068374.2023.2254077
- Zaki, Y., Afzali, R., Hafeznia, M. R., & Faraji, M. (2022). Explanation of geopolitical variables of economic power with emphasis on geographic factors. *Research Political Geography Quarterly*, 7(2), 121–143. doi: 10.22067/pg.2023.73059.1094 (In Persian)
- Zhang, H. (2023). The Mongol Empire and the prosperity of the Silk Road. *Journal of Education, Humanities and Social Sciences*, 8, 1003–1007. doi: 10.54097/ehss.v8i.4393